

॥४॥
॥३॥

ज्ञानं साक्षादेव समाधिनं ॥३५॥ सालि कंदे वह वस्त्र ममागाधन कर्मजं ॥ मो
स्य माणें असवनं मृग्य माणं दुग्ध सदं ॥३६॥ संवते ॥ इनका पूल ने वं पन्ना
स्थन महास्मना ॥ इदितं यज्ञ यज्ञ अन्त न संब्रवो मिने ॥३७॥ सार्व कोटि
प्रमाणे न ब्रह्मणा के रावाङ्गुलं ॥ कपि लापि न तो ब्रह्मान्द स्त्राणां पंचकं पुनः ॥०
॥३८॥ कपि लापि न प्रभाय प्रहृदं ल स्त्रमात्रया ॥ पर्यापि दन्त मान्मध्यं भयु-
नं गंथ मंख्यया ॥३९॥ यस्मान्प्रभा पुर्वि धृत न नमान्त्यान्म संहिता ॥ मांश्चेक पू-
ल दं चर्म माध्य ममिन्द्र नायवे ॥३३॥ न नेन चर्म एव चर्म एष ब्रह्मान्दो कपि नाम हः
मागाधयं महादेवं हर्षिनाय यणं प्रभुं ॥३४॥ यज्ञ न यज्ञं पृष्ठ अयं भय नं न निन्च
श्रुतिः ॥ जायं चर्म समारूप ये यजं न विच स्त्राणः ॥३५॥ न यां ति वै च्यावं ज्ञा-
नं पुनर्यज्ञ न वर्जिने ॥ एवं सर्वे पुकुर्वे लुमान वे पुमुमुक्षुयु ॥३६॥ मृष्टि स्त्रो
महानासी नारकी भूत्यणा चुना ॥ पंचकाल पर्यः सर्वे सर्वे च भगवन्मया ॥
३७॥ नान्यं यजं ने चायं निक्रिय नारायणान्नयाः ॥ एवं कर्न युगे चर्म वर्ते मह-

परम ॥
३.

नमहामूने॥४२॥लोककर्तौस्यंव्रभानागपथमुपागमन्॥तृष्णावनहृषी
केरांपुंडगीकास्तविषया॥४३॥भूमोदंहप्रणामंचरुलानृणांविश्वन॥
श्रीभगवानुवाच॥लोकाकिंनानुवर्तेराष्ट्रनेतवशाष्ट्रने॥ब्रह्मस्तवाधि-
कारोवावाच्यनेकिंनुग्रास्तमेः॥४४॥लदोयंवापदंभासुंतपस्त्वयतुकिंसुग-
रुंसुकोदपदेवेनप्रसभापतपममृः॥४५॥ब्रह्मा॥मगवन्मृतमध्येतामम
श्रेयमिनायते॥लयिमवेत्तकुर्वालंवर्तनेसर्वकालिकं॥४६॥किंनुवस्त्वामि
देवेयमद्दानानितेष्टियाः॥महारहस्यमार्जाययनंतेमवेमानवाः॥४७॥ते
यांनिवेष्णवंस्तानंपुनरगृत्तिवर्जितं॥नस्त्वगीनापिनरकाननस्तमरणेहमे
४८॥संवत्तेः॥इसुकोब्रह्मणादेवःशंखचक्रगदाधरः॥पात्रवेष्टुकद्रुमालो-
क्ष्यानहारस्यंहरिः॥४९॥श्रीभगवानुवाच॥पदप्रकाराणितंत्राणि
तदेवत्यानिरांकर॥परस्परविश्वानिकुरुष्वत्यथानश्च॥५०॥भवतारे
स्वदुभिमंस्यादिभिरहंपूनः॥तत्प्रणीतानिरास्त्राणिस्त्राणिस्त्राणिस्त्राणिस्त्राणि

॥ पद्म ७
॥ ३ ॥

तले ॥ ५६ ॥ अल्यायासेन सूलमंभृयिष्टं फलमङ्गुतं ॥ परप्रकारेच शास्त्रम्
नद्दीयस्तमकारणं ॥ ५७ ॥ योगशास्त्रस्य कर्त्तवेविग्निं चोषिकरिष्यते ॥ ५१
सांख्यस्य चापि निर्मीणं कपिलाधिकरिष्यते ॥ वृश्मृतिं समाख्याय वृश्मा-
स्त्रं अनाम्यहं ॥ ज्ञानापन्नपनिष्ठातं ज्ञात्वज्ञेयापलापित्व ॥ ५२ ॥ भार्हतिष्ठ-
तिं माख्याय शास्त्रं गास्त्रिन याहेतं ॥ पांच गत्राभिधंशास्त्रं मया पृथ्वें छतं किल
५३ ॥ कापालं दध्वं दं च न यापात् पतं त्रयं ॥ कृष्ण वृष्णी अणिशास्त्राणि तदेव
त्यानिशं कर ॥ ५४ ॥ शास्त्राणि मव्यणीतानि भवद्वृष्णी द्वनानित्व ॥ जाभूतः
संकुलं लोके स्वास्त्रं तिममशासनान् ॥ ५५ ॥ वाढमित्येवं तेसर्वे प्रणिपत्याश्रुं
करिं ॥ कृत कृत्यस्तदात्र भ्रामाधैर्देवं समाजयं ॥ ५६ ॥ न गामयि भ्रगं धर्वं चार-
णादि भिरन्वेतः ॥ संवत्सः ॥ पंचयत्रेण नुल्यानितद्वाप्रभृतिवेमुने ॥ दो वादी
न्यायिशास्त्राणि प्रथं तेयासनाधरः ॥ ५७ ॥ वेष्टन व्यामाय यालोक प्रत्यरंति-
निरं कृशाः ॥ ५८ ॥ शेवादयोपिष्ठमया स्तब्दत्रवप्रतिष्ठिताः ॥ पंचेतरे पंच

॥ राम ॥
३

गच्छ महूषितमपि स्वयं ॥ ५३ ॥ दृप्यं स्वेवमस्तुतानदृष्टिवृमीश्वरः ॥ पापं
इन्द्रियस्तुपुरुषवादानिकृत्वा ॥ ध०॥ जायनेविस्तुमायाभिः पनिनानंदुर्यम
नां ॥ जामिकर्त्तनिरकानातायाच्चाभिः पारपीडितः ॥ ५४ ॥ जायनेत्वामियनेते-
चपञ्चनेत्तिरथेषापि ॥ स्वर्गेषु नवसंलभ्यमायामलिनचेतयः ॥ ५५ ॥ तरंतिचम
नां भोचिं मायमायेवहिष्ठनाः ॥ जालाश्यमवैरास्त्राणिविचार्यं च पुनः पुनः
भरानारायणामृतं द्यानमृगंतिब्रह्मवादिनः ॥ ब्राह्मणामवैरण्येषु यत्त्वार्थम
इत्तमः ॥ ५६ ॥ यद्यन्गान्वतीर्थं पुरुषेवनेष्विचार्यनः ॥ तद्यमवैरुद्यास्त्रे पु-
षं चराचं प्ररास्यने ॥ ५७ ॥ पंचगचोक्तविचिनायः समारचयेभरि ॥ केवल्यं प
रमं पामोनधृयः संसरेदह ॥ ५८ ॥ भस्यं फलमाप्नोति सपुमानान्वरायः ॥
कल्याणकारिणस्तस्य पितरः स्वर्गवासिनः ॥ ५९ ॥ ब्रह्मलोकापि पूज्यनेकाक्षा
नरकार्णीने ॥ मंत्रेश्वरेणावैर्दन्तद्यं वाक्यमेव वा ॥ न इत्यं मवेत्वन्तर्थं ति-
पितदेव नाः ॥ जाम्बोदयं तिपितरः प्रनत्यंतिपितरः प्रनत्यंतिपितरः प्रनत्यंतिपितरः ॥ ५१ ॥ वैष्णवो जाम-

यनेयेपामनये पुमहामतिः ॥ पंचरात्रोन्कविधिनावास्तदेवं समांश्चितः ॥ ७०
 नागायणामृतं आनं निरक्षागोपविश्वं ॥ एतद्यास्त्रं च दानवं रिषायानायम्यमृ
 ष्टवे ॥ ७१ ॥ मोक्षमाणाय नान्यस्मेन्वनयदद्या ॥ अवैवर्णीकाय दानवं भव्ये
 न वं च वे दद्वन ॥ ७२ ॥ कर्षवः ॥ महोपनिषदार्थस्य गाल्यस्याम्यमहामतेऽप्यं
 च गत्रस्मार्थामोक्त्यंलोकेऽप्यवर्त्तते ॥ ७३ ॥ मंवर्तते ॥ पंचेन याणि रास्त्राणि ग
 त्रीयं ते महांत्यपि ॥ तस्त्रिचोसमारब्धामोनेनलोकेऽप्यवर्त्तते ॥ ७४ ॥ चंद्रवारं
 गणं यद्दन्त्योभवते व वासरे ॥ तथेन याणि योभवं ते पंचेन वाम्यमंजिचो ॥ ७५
 पंचतमध्यवायद्दीप्यमानोद्वाकरे ॥ ऋष्टिगत्रयस्तद्वाद्वनराणि नदिवि-
 के ॥ ७६ ॥ इदं पवित्रं पापच्छंशास्त्रं भवविनाशनं ॥ संसागणवमग्नानं कर्मेषा
 यानुपेत्युपां ॥ ७७ ॥ महापोनेन सद्वानारकं भवसागयान ॥ ऋगार्द्वमंज्ञको-
 वेदमनुचाँभिष्ठनेयथा ॥ ७८ ॥ तद्विश्वानभेदेन पंचरात्रं च नुर्विभं ॥ ऋगा
 द्वयो यथेकंभिष्ठनेव हुगारवया ॥ ७९ ॥ तथामिभानमेकेकं वक्त्रभेदेन भिष्ठ

धते॥५४॥ मीमांसादिषु तात्त्वं
पुष्पमित्ताथौ मनोपिणः॥ तेषां मनं तेषिकरणं स्मृत्या स्वेने वान्यथागतः॥५५
एकमृतिं प्रधानं तेषां च मनं मृत्यने॥ च न नुमृतिं प्रधानं च यजदागम इति रुक्तं
॥५६॥ मीमांसा न मृत्यने यद्विद्विनोयं लोकानि श्रुते॥ न वृष्टिं प्रधानं तेषां मनं
न मृत्यने॥५७॥ च न नुवृत्तं क्रान्तवश्चेत्तादेव यजदान्वनाविधिः॥ न च त्रां तरमि इत्या
तं त्रमेन च नुवृत्तं॥५८॥ च न विधिः क्रान्तिनाः पृच्छेवाय इत्यस्तथा॥ नारायणो
हयप्रोतो विष्णु न रुक्तरिस्त्रकरो॥५९॥ मां कृपयेन नुकृपां मित्तां नेतुपरस्परं॥
यदिषं करनोमाद्वाजानारात्रं च न स्यति॥६०॥ येन मित्तां न मार्गेण कृपयेण एव
क्रियाद्वना॥ तेन वृषकलं कर्म कृपानं त्रविभागविन॥६१॥ न च त्रां तरमि इत्या
स्यात्यर्थं न्यवैकल्पकः॥ तेषां यं मनं त्रविभागविन॥६२॥ ए
के के त्रमेन च मने इत्यमित्तां तावहु चास्त्रताः॥ संव्रह्माविस्तरमेव त्राणां प्रकरयोह
तः॥६३॥ यित्तां तेषां च मनं मित्तां त्रिप्याणां द्वितीयाम्ब्यया॥ त्राणां त्रमेन

॥५॥
॥५॥

पांचकानारायणस्वयं ॥५॥ अनुभवाथैभक्तानां आवश्यामासन्वयं ॥ श्रोता-
वारो मूर्त्तेऽसदाश्च मुनयश्च पितामहाः ॥६॥ प्रयोननं च शाश्वत्यमोऽशः प्रहृ-
ति दुर्लभः ॥ अभिधंयं मगवनः समारथन मुन्नमं ॥७॥ संबोधो विष्णवे सद्गु-
माध्यसाधन लक्षणः ॥ अनुनिमूलमिदं त्रिप्रमाणं कल्पसूत्रवन् ॥८॥ सर्वे सर्वे
प्रविद्धिनिर्देवस्य यासनात् ॥ चित्तामणिय भालोके शावज्ञो कल्पकद्वमः ॥
॥९॥ अर्थिभ्यो वांदितं सर्वं प्रयद्यतिगतिविना ॥ पंचरात्रात्यरब्दं तु च तुर्वर्गक-
ल्पदं ॥१०॥ शास्त्रांतरव्यमाननामस्यासः कालयापनं ॥ फलं वाकिं चिदेवस्या
च जल्लाधुवहिष्ठतं ॥११॥ वास्तवं परित्यज्य योन्यदेव मुपासने ॥ नरकाय भ
वं स्वेतनावकार्यो विचारणा ॥१२॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं उत्थय मुन्नमुच्यते ॥ वे
द्यात्मात्मरन्नास्ति न देवं केऽपात्मरं ॥१३॥ न स्माद्भूतसदेवे रां विष्णवानेन-
वेन मुने ॥ कर्णः ॥ कृतिभैरास्तु त्राणां नाम चेयानि कानिवा ॥ श्रोतुमिष्टामि
प्रिमेऽपरं कोत्तहलं हिमे ॥१४॥ संवर्त्तेः ॥ शतमेकं न याश्चेन पुराहेकर्णक

॥१५॥

श्रुमः॥नामधेयानिचेतपांश्चृयतांकथतेसया॥१०१॥पाशंप्रोद्वंसान-
यावेभवंनज्जृवरं॥त्रिलोक्यमोहनंविष्णुतिलकंपरमाहृयं॥१०२॥नार-
सीयंन चनदियंचामिष्टंपोक्याहृयं॥सनकुमारंसनकंभवारव्यंविश्वसंहि-
ता॥१०३॥सनंतारव्यंमहीप्रसंग्नीप्रश्नंपुरुषोच्चंमं॥माहेंद्रमोहतापमप्र-
खारव्यंतलवागरं॥१०४॥चागीशंसावतंतेजोइविष्णंश्वीकराहृयं॥सावतं
विष्णुमझावंमिशांतंविष्णुपूर्वकं॥१०५॥विष्णुनलंचकोमारंरहव्यंविष्णु
पूर्वकं॥विष्णुवेभविकंसवैसाम्यमीमरसंहिता॥१०६॥अनंतारव्यंभागव-
तंनयारव्यंमूलमंहिता॥पृष्ठतंत्रोनकोयंमारीचंहस्तमंहिता॥१०७॥जों
पोइंयोगइहयंहारीतंपागमेश्वरं॥भावेयंमंदिरंविष्णक्षमेनमोशनसाहृ-
यं॥१०८॥वेदायमंविहगेऽद्वंभागेवंपरपूरुषं॥याज्ञवल्यंगोतमीयंपोल-
व्यंशाकलाहृयं॥१०९॥जयोच्चरं॥ज्ञानार्णवंज्ञामहन्यंयाम्यंनारायणाम-
कं॥पारादायंचनावालंकारिलंचामनाहृयं॥११०॥जयोच्चरंवाहीव्यत-

॥४॥
॥५॥

जैमिनेयालताहृयं॥कात्यायनीकेवाल्मोक्षोपगायनसंहिता॥१११॥हेर
ष्पगमंमागस्यंकाल्मेवोधायनाहृयं॥मारहाजनारम्भिंहंगार्थंमुन्नरपूर्वकं
॥११२॥शात्रातपंमागिरसंकाश्यपंषेणलाहृयं॥वैलोक्यविनयंयोगनारु-
दोयंचराकणं॥११३॥कृष्णोन्नांवरमामेयंमार्केऽयस्यसंघइः॥महासनकु-
मागरव्यंजासाख्यंविशुमंहिता॥११४॥मार्केऽयंपाषेद्ब्रह्मनारहसंहिता॥
संचादेत्तकरुद्धार्थांद्वामाहस्तगाहृयं॥११५॥हन्त्रेयंचरवीरव्यंवारहांम
हिगाहृयं॥संकर्षणाख्यंप्रव्युम्नंवामनंकल्किराघवो॥११५॥प्राचेनसारव्य-
मित्येत्यात्मशेन्नर्तानं॥एतानितंत्रनामानिमयोक्तानिमहामते॥११६॥
तंचास्त्रेकावुद्धंतेमुम्युपायाःपृथक् पृथक्॥इतंत्रेमारव्यातंसास्त्रमे
वंमनीषिभिः॥११७॥तंचाणांनामधेयानियोनित्यंपृथवेनरः॥सर्वेषाप-
विनिर्मुकोयाविब्रह्मसनातनं॥११८॥इति॑चरभेमहोपनिषद्विपाद्येतं
त्रेज्ञानपादेशास्त्रावनारक्षनंनामप्रधमोध्यायः॥४॥५॥संवर्तेः॥हे-

॥१८॥
॥५॥

पश्चनागरानेंश्चुवचानमियत्पुरा ॥ तंत्रं तदहमध्यायोमयित्वेतत्पुरहः
॥१॥ पश्चडवाच्च ॥ तत्र वस्त्रामिविप्रर्थं तंत्रं वेलोकविश्रुतं ॥ ज्ञानयोगक्रिया
चर्योचतुष्पादसमन्वितं ॥ २॥ रहस्यमद्वृत्तिव्यंयन्मयाकापलाद्वृत्तं ॥ मांस
संचमहार्थं च सर्वमिष्ठिप्रमादनं ॥ ३॥ सार्धकाटिप्रमाणेन त्रभणाकेरावा-
द्वृत्तं ॥ तस्मासमुत्थतं तंत्रं वारिधरमृतं वथा ॥ ४॥ विज्ञानमादेसकलं सृष्टुपो
खातमुत्थते ॥ ततोयोगक्रियापश्चाचर्योचतस्तनेतरं ॥ ५॥ विज्ञानं भगवद्वान्
नं तज्ज्ञानं मुक्तिरूप्यते ॥ आदेमध्यांतगहितं भवत्विहयमच्युतं ॥ ६॥ नित्यांन
रूपमन्योति नित्यवदसंनिरंजनं ॥ सर्वोकारं नियकारं तमसः परमव्ययं ॥ ७॥
तत्कारणवशान्तस्मादविगमीसनावनात् ॥ हिहस्तमेकवक्त्रं च रभस्कर्णि
कसंभिसं ॥ ८॥ सहस्ररविवहिं दूलस्तकोटिसमप्रभं ॥ परीचिनक्रमध्यरूपं
चक्राध्यायुधलांघने ॥ ९॥ श्रीवस्तकोम्भुजोगस्कंवनमालाविगाजनं ॥ कि
शटदारकेयूरवलयादिविभूषितं ॥ १०॥ पीतांवरधरं सोम्यं रूपमाष्मना-

मयं प्रसवामृद्वो विज्ञेयः सून्यं सर्वं च तु मृद्वा न् ॥ १३ ॥ अयं च योगी मनि सं
इत्प्राणं तरविष्टे ॥ परयं तिसूर्यः शशन तद्विष्णोः परमं पदं ॥ १४ ॥ त्रामुद्वान
लोजावो वामृद्वा हृष्यो परः ॥ एकवश्च अतुर्वीहु अकाशा पुष्पभूषितः ॥ १५ ॥
स्त्रियं चक्रं मग्निं दधानः मृष्टयं पुनः ॥ मुक्तयं पांच ग्रन्थं च गदा संहृतये त-
या ॥ १६ ॥ श्रीवत्सको मृज्ञमारुण्यं वनमाला विभूषितः ॥ मयूरकं डवच्छामः
प्रोतने मर्गिकां वरः ॥ प्रसवामृद्वो भगवान् स्त्रियं दमुक्तिः ॥ आल्मानं
सद्विधानं क्रेपुनः केनापि हेतुना ॥ १७ ॥ तयोरकोवामृद्वः रथस्फटिक म-
निमः ॥ नारायणाद्वितीयमृज्ञो लंबु धसमप्रसः ॥ १८ ॥ यं कर्षणो वायदेवा
वस्माप्रभुमासंभवः ॥ प्रभुम्नादनिरुद्धो भृत्यवे एतेन तु मृज्ञाः ॥ १९ ॥ ज्ञाना
रिगुणमामान्यो वामृद्वः प्रकोतिनः ॥ पश्यो गुणानां वेष्ट्यवस्थं वेमृतैः
कमान् ॥ २० ॥ ज्ञानाधिको भवेद्वृत्यासंकर्षणाहृयः ॥ वलेधिको प्रभु-
म्नस्यादेव यं चानिदधकः ॥ २१ ॥ मृत्तिश्च अनन्तुर्मृत्यं अनन्तुर्विश्वानियृतैः

॥ परम ॥
॥ ११ ॥

॥ राम ॥
॥ ११ ॥

जायंते क्रमयो ब्रह्मनदी पादो पातरं यथा ॥२१॥ सर्वे च वृश्च जाप य रांख्य च
क्षण स धरा : ॥ वासुदेवादि देवावध्यमा केवल वस्त्रया ॥२२॥ नारायणो मा-
धव अग्नज्ञिरेभूम्हरोत्तम ॥ मंकर्षणाच गोविंदो विलुप्तमधुमृद्दनः ॥२३॥
ब्रह्मसमजायंत प्रथुम्लान्विविक्तमः ॥ वामनः श्रीधरम्भेत जज्ञिरेमुनिम-
त्तम ॥२४॥ अभिनवधाइ पीकेशपमनाभम्भक्तत ॥ दामोदरम्भेत वंदाद
वांश्वाप्रजज्ञिरे ॥२५॥ वासुदेवान्वत भामत यासंकर्षणादौषि ॥ प्रथुम्लाइ
पिलभामत भामेवानिकधकात् ॥२६॥ भभूत ऋक्मयास्तेभ्यश्वतुम्भैः पुरु-
षोत्तमः ॥ भधोस्तजोन्मिंहम्भन्तुर्थम्भान्व्युतोमतः ॥२७॥ चतुर्थैष्वते
भ्योमीजज्ञिरेचयथाक्तमं ॥ जनार्दनस्तथोपंदो हरिः हृष्णः समारब्यया ॥
२८॥ वासुदेवादि देवामृत्यैष्टकमभायत ॥ ग्राम्भोन्मूर्तिप्रथमा ग्रामा-
पस्तान्वेष्यावी ॥२९॥ इवान्वापीमानुषीन्वस्तमीन्वास्तरोमता ॥ पेशा
चीन्वरमावासांमूर्तिनामपयस्ता ॥३०॥ वीनावाजज्ञिरेविप्रचतुर्वृद्धा

॥४८॥
॥८॥

यवाक्रमं॥ मत्याकूर्मीवगहश्चवामुहेवादनायत॥३१॥ नृमिंहोवामनोरा-
मोनामहस्तोप्तनायत॥ संकर्षणान्तशानज्ञेश्चुम्लाङ्गचबलो॥३२॥ अन्ति-
रुक्षादभृतक्षयः कल्पोनिहत्याभृतयः॥ संकर्षणान्तपुरुषः मत्यः प्रचुम्लमंभ
तः॥३३॥ जानोन्युवोनिरुक्षाश्चवक्षुख्येलोक्यमोहनः॥ दाराहैः मोरिगलेऽग्ना-
गम्भेशान्तज्ञिरे॥३४॥ संकर्षणाभयपीवः दांग्वोहरन्तकेसरो॥ वेकुंठः मृ-
दिरात्मानुमुकुंहश्चत्पाक्षिः॥३५॥ वत्रेवादिवराहश्चतः संकर्षणादपि-
मनंतः पञ्चगानातः महमकणवान्वली॥३६॥ मुहुर्दीनाप्यायुधानिकिरोटा
दिनिभृष्णणं॥ घृत्याविर्भावमयेसहेवेनानिनज्ञिरे॥३७॥ देव्यः श्रियादृ-
स्तन्त्रमूर्निभेदं समाश्रिताः॥ श्रीवत्सादेवमकल्पानज्ञिरेदिष्ट्यलांघनाः॥३८॥
गरुडः पश्चिमामिंद्रोवाहनोवलिनांवरः॥ वाम्भद्रेवादिमूर्निभ्यश्चंदोमृतिर
नायन्॥३९॥ कुमुदाप्याश्चशृतेयाः ववैः यापैवरेसह॥ चादतम्भानिरुक्षम्
वमभृतनसहस्राः॥४०॥ सहस्ररीर्षचरणहस्तनेत्राङ्गुताच्छुतेः॥ अन्तिक-

॥४८॥
८

साज्जन्नगच्छेसांगादेवयधाक्रमं ॥४१॥ भुरवाहिंश्चक्षिश्चदोष्यंगानि
पृत्तया ॥ ओमैज्ञौनयनात्स्यैमनमश्वंश्चमामपि ॥४२॥ ओमाहितोनभोना
भेः पश्यांश्चमिरजायत ॥ प्राणादाश्चुल्लयापानान्मत्यः केरांन्लयांनुपः ॥४३॥
रस्ताहिकावभेदश्चकालश्चाभृत्याधियः ॥ नवस्यतयभोपश्चोरोमकृपा ।
हिनिस्तनाः ॥४४॥ यज्ञाश्चनद्विगेतस्माद्वच्छेवद्विष्णाः ॥ चानुवैर्ण्यंक-
माद्यक्षवाहूर्वरणोद्द्वं ॥४५॥ एवंसद्गच्छानगत्वांपरतरपरगद्विः ॥ जा-
सेनंतासनंदेवः ओमैश्चांमहप्रमुः ॥४६॥ मध्येष्वीराणवेष्वेनद्वीपारथे
हेमनिर्मिने ॥ प्रायादेवेष्वमानश्चयोगिभिर्विष्वेष्वरापि ॥४७॥ नंद्राष्वेहर-
पालेश्चकुमुदाश्चनृजीविभिः ॥ पश्चोद्विष्वेष्वनाश्यांसेष्वमानोमुद्विष्व-
त्वः ॥४८॥ ओवत्सवस्तानिष्वश्चोग्नयः यात्वनोभ्रुवः ॥ अचिक्षोजगत्वा
रोरिंश्चाष्वेष्वपरिपात्वयन् ॥४९॥ रात्रेष्वन्वयनेष्वमहापविष्वदिष्वामेतेष्वान-
पारेष्वस्तुत्यन्विष्वनामहितोष्वात्मायः ॥५०॥ पमहवाच ॥ ब्रह्मणः सर्वै

॥ यम०
॥ ११॥

रचुनावस्थतेहिन्दन्तम् ॥ नारायणो दृग्नन्तो यंत्रेवा सीन्महार्णवः ॥ १॥ अ
निरधांशानादुर्गामायारुपास्तमोहिनी ॥ नयन्त्रोष्मसृजन्तस्मिन्मायारुपेम
हाइमे ॥ २॥ अनिरधांशानन्मानप्रभनामः पुरातनः ॥ चंद्रवलाकान्मुक
षः पर्णपर्येकमेयिवान् ॥ ३॥ वत्पुंसः यायानस्यनागपर्येकमूष्ठिते ॥ हिर
ज्ञमयं पमगभीनाभेदं तमनायन् ॥ ४॥ तदं पंचमृतालभृतं रथमतर्कितं
भंडस्य वर्तमानस्यम घोषमंसितप्रभं ॥ ५॥ यहवहजपर्येत्तंतः केशरमं
टितं ॥ मध्येकर्णिकयायुक्तं भड्डनं सृष्टिकारणं ॥ चामृष्टागमसृजन्तस्मिन्
पमनाभम्भत्तुमूर्खं ॥ जासनं वस्त्रणो यस्मात्पदमासनमृतनः ॥ ६॥ अन्ये
पामापि देवानां मायनं प्रभामिष्यते ॥ मनं हनारीनसृजन्तसृष्टयै पममृ
षं ॥ ७॥ सृष्टं मनोनहधिर्नेत्रघायं भूताल्लक्ष ॥ वैत्येवोग्नेजाताचीन
यगाविमल्ययः ॥ ८॥ नेष्वं निरपेषु लोकसृष्टेमहाम्भु ॥ अमणो भू
महाक्षो अस्त्रेलोक्य दहनस्मः ॥ ९॥ मृकुदीकुटिलान्तस्य लक्ष्यात्याल्का

॥ यम०
॥ १२॥

परीषिवान् ॥१३॥ समुल्लभम्भासरद्दोयुगांवान्मिसमप्रभः ॥१४॥ यर्वेनारीन
रवपुः महाकायः प्रतापवान् ॥१५॥ संविभज्यात्मवोहं नरं नारीं च निर्ममे ॥१६॥
मिथुनानज्ञिरेत्तमादृदाणां कोटयस्तथा ॥१७॥ यर्वेन्वुमुन्जाः कृत्यन्विनेत्राशृ
लपाणयः ॥१८॥ वेषु प्रधानाविभ्रंडद्वाएकादशमूलाः ॥१९॥ रुद्रमृष्टिर्मप्र
आव्यष्टीमालं वयलोककर्त् ॥२०॥ यर्वेत्तादीन्वडपगनमनसानिर्ममेषु नः
वेरेन हरिवलं सहुं वेलोवयं सचयन्वरं ॥२१॥ एवं सद्गत्यगद्वं पद्मयोविः
अनुमुन्जः ॥२२॥ आनं परममानस्योकागणं स्वस्य निंतयत् ॥२३॥ आव्यस्तस्य
पुरतः तेजः पुंजामिवाभवत् ॥२४॥ दिवाकरसहस्राभं विष्वसंगात्मं निमं ॥२५॥
तन्मध्ये पूरुषश्चेष्टपीतनिर्मलवासम् ॥२६॥ रों रवन्तकगदाप्रधारयं तं वुमु
जं ॥२७॥ श्रोवस्तांकं प्रसन्नास्यं कोस्तुभनविराजितं ॥२८॥ कृत्यन्विनेत्रहाराष्ट्रे
भृषणेऽरपि भृषितं ॥२९॥ वंदद्वापुरुषश्चेष्टपद्मयोनिगनिंतयत् ॥२१॥ एष ए
वपरोहेवः यर्वेष्यनगतः प्रभुः ॥२१॥ वास्त्रात्मरत्नः कण्ठमहस्यते पुरुतः

॥४८॥
॥१०॥

स्तिनान्। नमेव संत्यान् शृङ्खिविधानुपचक्रमे॥२१॥ ब्रह्मा॥ कस्त्वमस्त्
इत्याकारः पुरुषः पुरुषोन्तम्॥ मम्भंजिज्ञासमानाय भावानं सर्वयत्युरः॥२२
श्रीभगवानुवाच॥ वृष्टारं सर्वं लोकानां पुरुणं पुरुषोन्तमं॥ मनादिमस्त्
निचनं विभिमामन्त्वलभ्रुवं॥२३॥ कारणं सर्वं लोकस्य मात्रमृत्युं यदांतवा॥ सं
शयस्य लहीयस्य एतां मामुपस्थितं॥२४॥ ब्रह्मा॥ चतोर्मुग्गहो तोम्मधु
णीकायोस्मियात्तत्॥ अज्ञानं तास्तितज्ञं यं कर्तव्यं तास्तित्वाहतं॥२५॥ नान्
राष्ट्रमवाप्त्यं विष्णुलोके पुनिघते॥ कस्य हेतो नगत्यृष्टमन्वये रथते वद॥
२६॥ श्रीभगवानुवान्॥ क्रोडामिके वसं ब्रह्मन् शृष्टिसंहारपालनेः॥ लोक
गमपि सर्वं पांगदं केनापि हेतुना॥२७॥ इति पञ्चरात्रेभाषोपनिषदिपामे
तं त्रैज्ञानपादेभ्रम्मादिमृष्टप्रकारेनामनुतोषो धायः॥२८॥ ब्रह्मा॥ विष्णु
केनकर्पेण केन रथे तपाविवा॥ संहर्तुयतसे केन मस्त्रूपामेविजंभवे॥ श्री
भगवानुवाच॥ अनंताः शक्तयः महामनसे वचनुमुख्या॥ अत ख्याकनि

॥४९॥
॥१०॥

दिशामुख्याविद्वादिभूर्तयः ॥३॥ रजःसत्त्वत्पोमध्यस्त्रिः संसारगोचरः
जानंदात्मानवृष्टिनुभुक्तिमुक्तिप्रसाधिनी ॥४॥ रजोगुणेनभुवनंसजामि
सचराचरं ॥ पात्त्वामित्तसत्त्वत्प्रसाध्यंहरामित् ॥५॥ जावंदात्मानमा-
लायवाम्भद्रेवाहृष्ययं ॥ विपात्त्वामित्तसागथेमेवभजनंनितान् ॥६॥
सजामित्तामित्तहन्त्येनद्वपेवप्रादिभिष्ठिभिः ॥ वाम्भद्रेवाम्भपैषपरेणभ-
वसागरात् ॥७॥ विपात्त्वामित्तिक्तामान्येमामागधयंनितान् ॥ मुख्यः अ
द्वृणामेवेषामुच्यते परमः पुमान् ॥८॥ अपवर्गकरत्तेनवाक्तदेवः सदैरितः
ब्रह्माद्यम्लयोनेतुसंसागहिनहृष्यः ॥९॥ दात्र्यस्ता ॥ संसारोपुरुषः कोम्य
मात्रेकेवापरापरे ॥ मुक्तः कोम्यमात्रेहेनविषेवेपरापरे ॥१०॥ श्रीभगवा-
त्तवाच ॥ पुरुषपापनिमित्तेयः सूखदृश्वनिषेविनेऽप्यंसारोसापरामात्रा
ब्रह्मभृप्यमदीयते ॥११॥ मात्रापरापराभवत्स्यस्त्वाचरत्वमसत्तमं ॥ वंसारवा-
त्तनातीत्वंविमुक्तंकर्मवेधनेः ॥१२॥ जात्त्वस्त्वमुदासीनंमुक्तमाहुर्मनोषि

॥४०
॥११॥

गः॥ वरेकस्त्रियमात्राकापिनविष्टते॥ १३॥ ब्रह्मा॥ केसंसारं प्रपञ्चं
नेकं नगद्यं तिनिर्वैति॥ को वहलं हिभगवन् श्रुद्धिन लं पथात अं॥ १४॥ श्रीभ
गवानुवाच॥ कलयामनयाकर्मेविहितं वेर्दकं भजन्॥ वस्त्रं निष्ठहः क-
र्मेभजमानो नवध्यते॥ १५॥ इशानं वैष्णविकं यस्य च स्त्रिया इति निवं धनं॥ वस्त्र
वैष्णवरेवैष्णवस्त्रानं समुच्चते॥ १६॥ पश्चद्वाच॥ मुक्तासनम् भगवता
जहः कः पुरुषो च म॥ एतद्वाच स्त्रिया भगवन् शश्वत् गुरुसंवादिप्रभा॥ १७॥ श्री-
भगवानुवाच॥ भहमेव भवं त्यतेन भेदस्त्रकम्भन॥ यथा होवेद्वाम्यवंत
या मुक्तास्मदेहिनः॥ १८॥ ब्रह्मा॥ वस्त्रं तिष्ठुर्षाक्लं तेहतवः कर्महतवः॥
कर्मपायोर्निंगचिलान् पुरुषाभामयं तिये॥ १९॥ श्रीभगवानुवाच॥ वि
भिरेव गुणं वैस्त्रेष्मस्त्वः पूर्वमिरिते॥ मत्वा इति: क्रियात्वा पित्रिविषा
संप्रवत्तेने॥ २०॥ तथामंसारमृष्टं तिष्ठुरुषापूर्वस्त्रवः॥ एवमेव सरम्भेष
यन्मांलं परिष्ठसि॥ २१॥ ब्रह्मामेभिर्गुणं वैगः पुरुषस्योपजायते॥ क-

॥४१॥
॥११॥

र्वपारोर्विमुच्येत्प्राक्षमाणश्चपूरुषः॥२३॥श्रीभगवानुवाच ॥ पुरुषस्य
गुणाएतदेहवर्णानुवर्त्तिनः॥विषयस्यवद्याद्वरोभवंनिभवंनिच ॥२४॥
ब्रह्मा कासोविषयस्तुकः पुरुषाणांमहेश्वरः॥यस्ययोगाद्वंत्येवेनभ
वंतिच वेगुणाः॥२५॥श्रीभगवानुवाच ॥ चिगुणाप्रहनिब्रह्मन् विषयोदेहि
नव्यनः॥तयोगाद्वंत्येवेनंतुल्द्वियोगाद्विमुच्यने॥२६॥जानाति पुरुषानि
तंप्रहनिचिगुणाभिकां॥साच्चप्रसूतेषवतंनिजामस्य एथावधां॥२७॥स्व
रूपंनिष्मरंत्येवनिइषाविषमस्यं॥संवंचरथतेषुसांकंभूयःश्रानुभिद्विति
२८॥रातश्रोपंचरथेमहापानिषादिषायेवंत्येजानपादेन नुर्वीथायः॥२९॥
प्रहस्यातस्यसंयोगोनायनेकेनहेतुना॥एतदन्तस्त्वभगवनरहस्यंदुर्लभंम
नेन ॥१॥श्रीभगवानुवाच ॥ प्रमाणाकरणंब्रह्मन् जनादिगविनाराती॥यु
वक्तिपुरुषंसेषाप्रहस्यागुणस्त्वया॥२॥प्रमाणादेविनातस्यानविगमो
स्त्रिकर्त्तर्हनिच ॥ यादंनाहंप्रमीदामनावभायाद्वरत्यया॥३॥ब्रह्मा ॥ पूर्ण

॥४८०
॥१२॥

कामस्येवस्य प्रसादेकिंचित्प्रवृत्तं ॥ ननानेकारणं तस्य तन्मेवृहि निवं धनं
॥५॥ श्रीभगवानुचाच ॥ वर्णोनामाश्रमाणां च मर्यादाया मर्यादना ॥ नन-
ये समनुवर्त्तेते प्रसादस्त्वं पुमेमहान् ॥५॥ तं स्मासंसारिणां पुंसां मत्सादेव
जाकानेत् ॥ निश्चयमकरेनान्यत्रुच्छकमलामन ॥ ध्राव्रम्भा ॥ भगवन्
हेतदेवेशनामामित्युपोन्ममं ॥ तामेव जगतो मन्येष्ठारं कमलेषण ॥७
प्रभवं नियतो लोकाः प्रखयं यां विषयत्वन् ॥ भगवन्त्वद्योषणज्ञानुभिष्ठामि
शंसमे ॥८॥ श्रीभगवानुचाच ॥ प्रस्तुतिः पूरुषाभ्यममरुपेदूरत्यये ॥ अ
नुप्रविश्य द्वितीयं सोभयाम्बद्धमद्या ॥९॥ प्रस्तुतिः गृणात्र भननादि
रावनाशिनी ॥ पूरुषाधिष्ठितामृतेष्वावर्गाणित्वराणित्व ॥१०॥ गुणसाम्या
स्त्वनस्त्वस्मात्पूरुषाधिष्ठितापूनः ॥ भजायतमहः तत्वं चित्विधं चित्विधेगुणः
॥११॥ भद्रं कारस्त्वोनातस्त्वस्य निष्ठो विष्ठास्त्वतः ॥ वेकारिकस्त्वेगराम्य भूता
विश्वेतित्वविष्ठा ॥१२॥ वेकारिकादहं कारसात्त्वस्त्वं नवद्विरे ॥ इति

॥१३॥

दिवाणिपंचेवरानसावेनसात्यनः॥१३॥कर्मेदिवाणिजातानि भूतादेसा
मसादधि॥राहूत्तमात्रमभवनाकाराममनीजननव्॥१४॥स्फुर्मात्रंवधाक
सातस्माद्युग्मायन॥रूपमात्रंवतोवाचोस्तस्माद्युग्मायन॥१५॥परम-
मात्रमनन्यनेतस्माद्यपःप्रभज्ञिरेऽगंधमात्रंवतोश्चापिगंधमात्रातवोमही
॥१६॥राहूक्तगुणमाकारंराहूस्फुर्मायनिलः॥राहूस्फुर्मात्तथारूपंतहर
मेरुदाहनः॥१७॥राहूस्फुर्मात्तरूपरसंचातुर्गुण्यमपांमृतं॥राहूस्फुर्मात्तरूपर
मगंधापंचगुणामही॥१८॥नानावीयोष्ठकभूतस्तेष्टामंहितंविनामा
नागल्कवंप्रनामस्त्वंततस्तेष्टेहनाम्यं॥१९॥महवाहीविरोपांताःप्रधानपू
रुपोरिताः॥भद्रंगमांराभूतम्यप्रभनाभम्यप्रभन॥२०॥नाभरजीजननतस्त
स्माजगच्छानिरभूद्वान्॥सगांदोप्रस्त्रतोरेवमुद्भूम्यविलंगन्॥२१॥स्त्री
यवेप्रस्त्रतावेवकल्पावेकमलासन॥ब्रह्मा॥मन्येत्यवानगत्यस्त्वंविश्वतंतस्त
साविभो॥कालरूपस्त्वंवेकःकल्पांतेसंवदर्थंच॥२२॥सूर्यानींवदमेज्ञा

नं ब्रह्मसिद्धिदमच्युत ॥ चतुर्ज्ञानावान् पूनर्जेन्मकारणं भवत्वं च न ॥ २४ ॥ श्रीभगवान् ॥ ज्ञानं द्विषयमारथात् सत्त्वारथं च जियान्मकं ॥ सत्त्वारथस्य जियारथं न मित्तिरथं भिन्नारिणी ॥ २५ ॥ ब्रह्मा ॥ ज्ञानं जियात्मवं लावत् वृहकोद्गवर्षं प्रभो ॥ ये नाम्य स्वेन मत्वारथं यास्यामि ब्रह्मसिद्धिं ॥ २६ ॥ श्रीभगवान् नुवाच यमश्वनिषमश्वेव जियारथाद्विषयमत्ता ॥ ताप्यां ज्ञानं न सत्त्वारथं याप्ता स्वेव न संरायः ॥ २७ ॥ ब्रह्मन्तभिन्नसत्त्वारथं ज्ञानाद्येयमवायत्वे ॥ ज्ञेयान्मुक्तः परानं देवरं चामनिषयज्ञ ॥ २८ ॥ ब्रह्मा ॥ ब्रह्मया अव्यव्यपानम्यगुपायः कथि तः परः ॥ अर्द्धानीं रेव रवे रवे रवे ब्रह्माहिमेब्रह्मवस्थणं ॥ २९ ॥ श्रीभगवान् नुवाच ॥ मा नं रवस्थणं ब्रह्मनादिदृष्टिप्राप्तियं ॥ दोषाद्विभग्यसंस्कृत्विष्णवं निर्वाच ॥ कल्पकं ॥ ३० ॥ भद्रं दमनवद्विद्विनं स्वयं वेष्यं निरंजनं ॥ सुस्त्वं स्ववरां स्वेरं स्वयं योनिरनामयं ॥ ३१ ॥ भवनं न मस्य यं गां नं गद्यां तमवध्वेयन् ॥ श्रुतमकं च रानं इच्छिद्विष्णुं सर्वगं परं ॥ ३२ ॥ गतवागतविविनिमुक्तं वाद्य हराहृष्यं विभुं ॥ ग

॥४८॥

१३

भवेत्वैभूतानं इत्यरं पुरुषोत्तमं ॥३३॥ स्वभावनिर्मलं नित्यं नित्यं लंगं नि-
यकुलं ॥ निमित्तं दं गुणातीतं सगुणं सर्वकामदं ॥३४॥ हीनवर्णेरमं सेव्यं मो
स्यमाणेरत्किनं ॥ भध्येयं धेयमाइव यै भवोऽनसगोचरं ॥३५॥ पाद्मुष्यवि
यहं सर्वेऽनित्याश्रयमात्रिनं ॥ भूतेरां भूतहृतं तमसः परतस्तितं ॥३६॥
प्रचानं प्रस्तुते रज्यते भोग्यं भास्तुनिरंकुरां ॥ अमाणप्रत्ययातीतं सर्वतोऽस्ति
तिरोमुखं ॥३७॥ सर्वतः पाणितरणं सर्वमातृतविश्वनि ॥ वहिरं न रुदिवसा
पिष्वैनः श्रुतिगालिनं ॥३८॥ जनमोक्तारमत्यक्तं भूतलमंत्रास्मिकं दिवं
मायारूपममायाहिनित्यतप्तमणारण्यु ॥३९॥ महतोपिमहस्तुतममृतं मृ
दुरोस्मिन् ॥ भूतेर्पूर्वेमोजस्तोन्विद्वनं निरुपद्वं ॥४०॥ परसंगित्यं परं
ब्रह्मपरेण ज्ञानचस्त्रया ॥ योगयुक्तः सदामर्थः प्राप्नोति च परं पदं ॥४१॥
इति श्रोपं च रात्रेपरोपनिषदियाम्बेन्द्रेज्ञानयाहे ब्रह्मलक्षणं नामपंच
मोद्यायः ॥४२॥ ब्रह्मा ॥ सर्वतः पाणिपादाहित्रभणोरुपमोरिवं ॥ अरु-

॥ पर्वत
॥ १४॥

पत्नापिनस्वर्वेकथयस्यथातवं ॥ १ ॥ ओमगवानुवान् ॥ चयन्तराम
हंस्यमास्त्रिष्ठं परमात्मना ॥ यतस्वस्वर्वाणिलं तस्य लक्षणमुच्चते ॥-
॥ २ ॥ हेत्ताकालाविदोषेण संयुक्तं परमेष्टिना ॥ योगपथेन सवतं सर्वं आ
कृपमुस्ततः ॥ ३ ॥ तिर्यगृध्रेमध्योद्योगेत्तामासयतेजगन् ॥ रववर्यथात
थाकुलाविद्वनस्यहस्तुच्चतः ॥ ४ ॥ सर्वं पुरस्त्रिवंतस्यवस्तुजातं यतस्त्रि
तः ॥ विद्वतो मुख्यतावस्य ब्रह्मणः कमलामन ॥ ५ ॥ ज्ञानं द्विष्याणिसर्वं
णिश्रव्यं तेऽग्नियहन्तमं ॥ वस्त्राज्ञानाश्रव्यतेन द्वेषः मर्वीरागमभूः ॥ ६ ॥ तिर्य-
स्यमविद्युत्यंतथाविवर्हितवरे ॥ इणानिराहुसंवानं तेनामोमर्वं तश्चवा:
॥ ७ ॥ अंनावद्विरयः पिंडाहभिन्नरवद्वयते ॥ नहस्तकात्यक्षमूलोऽ
व्यन्तमावृत्यनिश्चिति ॥ ८ ॥ भाद्रोनिर्मलेयहं तस्याप्रतिमायथा ॥ दृश्य
तेन तद्वस्यादिभोगव्यन्तरपना ॥ ९ ॥ ज्ञानं द्विष्याचोत्तिविज्ञानो रुपादिष्टु-
तवृमर्व ॥ भगवान्मुखो हेतोः सर्वेषः कथितो वृष्टेः ॥ १० ॥ परमेण मह-

॥ चतुर्मा
१४

लेनमंयोगात्मरमाभनः॥११॥वापिनमुच्चतेविष्णारीरतरस्यमहर्षीभिः॥१२॥
अनादित्वमनलेनतथेचानंतथाविभाः॥परोक्षलेनमर्वेषांस्त्रादत्युच्च
लेनभिः॥१३॥स्वसंविदिप्रयंमन्मगंचपृथगदिकेयथा॥त्रिभिर्गुणेणक
शोपि वत्सन्ते पुनिष्टनि॥१४॥यथापुष्करवर्णेषुमद्यमंभः प्रतिष्ठितं॥सं
लवेहिरपिच्छायतिएतेकोयुगार्णवे॥१५॥निमग्नस्यवक्तुंभस्यवहितं
रपांस्त्रितिः॥परसंब्रजयोरेत्यमात्मनोश्रुतिनांदितं॥१६॥संब्रजश्वास्य
वाहूल्यं देहभेदाय दीप्तने॥एकस्येवहितिं वस्य इष्टेषु वथाभिदा॥१७॥
भूतादिपंचसंधानं संब्रंतवच्च वस्त्रितः॥जो वो वस्त्रो वहुः प्राच्चासेवज्ञाप
संहितं॥१८॥गवुचिको धमस्य ईचकस्योपरिविष्टनं॥परात्मरत्वं वि
सुंसरयोज्ञानवस्था॥१९॥विदेनिदेविकास्त्राज्ञानगोचरमस्त्रं॥प
रस्य यापिनो इह च लवायानविश्वमः॥२०॥यथापरस्य माकाशां नो वं
सानेष्टेयथा॥यात्रोनिवस्तुतो नैव भेदोस्त्वं परजीवयोः॥२१॥परम

॥४८॥
॥४९॥

त्रष्णेषु सचिभिन्ने पूर्वकमात् ॥ सूक्ष्मवाकान्दभेदव्याप्तिरागेषोपज
स्थिते ॥ २१ ॥ तथेव परमात्मायं विज्ञानात्मरिक्ताविनः ॥ दूरलमज्ञाः परस्य वि
हृत्यन्नेविद्यतं सदा ॥ २२ ॥ चिवत्यवायुगकारो यथैकम्लिष्टविप्रभुः ॥ तथा
न गच्छ रविश्वं जायानि एत्यन्तस्य ॥ २३ ॥ सूक्ष्मं हर्वेषीरानोरमोरभुहि
तोरविः ॥ यथातथाजगन्धवेष्टुक्ष्मं हर्वेषभुहरिः ॥ २४ ॥ संपरं चापि विषयं
मकाराय तिच्छिद्धने ॥ यथाप्रदीपमस्यापि घटादेश्च प्रकाशरुत् ॥ २५ ॥
पर्णेषितादिभिर्दीनस्तदानश्चास्य नहरिः ॥ पृष्ठिभिर्गुणेष्टग्नितवान्द्वान्द्वाना
दिभिरनश्च गेः ॥ २६ ॥ मगचान्कश्चितः शक्तिः परमात्माजगन्मयः ॥ दृष्टिस
पैस्त्रिलेवं चंगाचुपेन्च गुडारिषु ॥ २७ ॥ अभिन्नं नववो इष्यादभृतं तत्र च त
स्तितं ॥ उपलंभनसारनिष्यादृष्ट्यननवदीप्तव ॥ २८ ॥ मजोष्यमृतं यवेषां मं
जगत्त्वापरः पृष्ठमान् ॥ द्वानोनां जावनायोगादुपलभ्य पश्यन्त गतः ॥ २९ ॥ च-
रन्तरे पुर्वेषु यद्युत्त्वाय विद्यते ॥ ब्रह्मा ॥ अमृतं यस्तं स्वयं वेष्ट-

॥४८॥
१५

वरंतिव॥ निष्ठयाभगवन्मध्यंतानानस्यथातथे॥३३॥ श्रीभगवानुवान
पंचयत्तेकमार्गेणयेदीहांचक्षमंडले॥ हलाममन्त्रेनविष्ट्वद्वकाज्ञस्तु
विष्ट्वया॥३४॥ माराध्यंतियात्मेक्तानविष्ट्वद्विकोच्चमाः॥ तेषां हृदंभुजे
वासात्हवेदोदक्षाद्विग्रस्तिपरः पुमान्॥३५॥ तरंतिविष्ट्वमायांतेनवरं
नीतरंजनाः॥ ब्रह्मा॥ वस्तुयासात्तनं कोदक्ष्यस्त्रणंतस्यकोदक्षं॥ भगवन्
कथ्यतांमर्वेमयित्वस्यनुप्रहः॥३६॥ श्रीभगवानुवाच॥ वाल्याद्यतात्मा
गस्त्रंप्रचानपुरुषात्मकं॥ गमनागमनेहोनंमणिष्टंतस्त्रोरपि॥३७॥ म
हिष्टंवहवोवस्तुपरमानंदविष्ट्वहं॥ विष्ट्वस्यविनिमुक्तंसर्वंभावनाम
कं॥३८॥ तदृपंप्रणवावेषंप्रनक्तंप्रणवानिते॥ एवंरूपधरंदेवंहृष्येयो
गिनःमरा॥३९॥ स्तूज्ञंसूक्ष्मंपरंतस्यविष्ट्विष्ट्वंरूपमोरितं॥ स्तूलंतस्मकलं
शेषंसूक्ष्मकलनिष्टलं॥४०॥ परंनिष्टकलमेवास्यरूपंकमलमंभव॥ र
पंमहवरीषांदिष्टकलंपरमात्मनः॥४१॥ तेजः पुंजंसपादादिरूपंक

लनिष्कलं ॥ सचिदानंदसादिरपं निष्कलमेति ॥ ४७ ॥ प्रह्लादिविरु-
तिमोमेहरपेपरमात्मनः ॥ मत्वादीगृणसंधानः प्रह्लादिविरुद्धातः पुनः ॥
४८ ॥ पुरुषस्त्रिगृणात्मग्वास्तेनयस्त्रिगृणामिका ॥ अस्त्रिशृतानगत्यवै-
प्रसूतनेतनामिका ॥ एतासंहरत्यपिकलर्वनियोगादेवतस्यमा ॥ एकए
वपरोदेवानानाराज्ञिमन्वितः ॥ ४९ ॥ करोति मर्वमंहारं सन्चनाग्रवणः
स्मृतः ॥ चानादिग्मः पुरद्वये यथा पुरनिवामिनः ॥ ५० ॥ भेतविरातितह
ब्रह्मप्याः पुरुषं परं ॥ उपासकाविद्यां संतविश्वसापरव्यामदा ॥ ५१ ॥ ज्यो-
तिमें लमध्यस्त्रिमामें पुरुषं परं ॥ हत्यमकाण्डिकाहृदं राखनकरदार-
ं ॥ ५२ ॥ चतुर्भुजं भावयं तस्मानेष्वते पुयोगिनः ॥ ब्रह्मरं त्रेभुयोर्मध्येनाभि-
चक्रगवावट ॥ ५३ ॥ निहायेनात्मुमध्येन भावयं वोयतेंद्रियाः ॥ पूर्वजन्म
रुवं कर्मद्वायायोतिसनातनं ॥ ५४ ॥ विद्योराग्रधनपरः पंचकालपराय-
णाः ॥ भष्टांगयोगमिधान्नदाद्यासरचिंतकाः ॥ ५५ ॥ चासुहेवान्नयो-

मर्योचामुदेवः परायणः आगर्वं पापविश्वासाद्याविश्वसनात्मनं ॥५०॥
वर्षधारापृथग्भूताः पतंत्रोजवत्तोदिवः ॥ भूत्यावेचयं यथायां नितद्वत् त्र
झणियोगिनः ॥ ५१॥ अहोनदीनां बहुधारसरुपादिभैरुदन् ॥ अविष्टुं वा-
ग्निवांगिनोदकाल्पनिरचने ॥ ५२॥ तथेव ब्रह्मणि परं मुक्तामानश्रुतुम्
ख ॥ एकमावेन निष्ठुं नितसाक्षात्यादिवाभवेन ॥ ५३॥ एतद्दहस्य मुदितं
निष्ठुपनिष्ठुच ॥ उक्तं प्रकाशितं तु अभ्यं मयाकमलमं भव ॥ ५४॥ इति
श्रीपंचरात्रमहापनिषदिपाभेत्वेज्ञानपादेव भ्रमान्त्युपायकथनं ना-
मपश्यायः ॥ ५५॥ ब्रह्मा ॥ ब्रह्मणः भ्रमान्त्युपायस्य ज्ञानस्यात्मनिकारणं
इत्यनां नदरोपेण प्रसादो मयित्वेन व ॥ ५६॥ श्रीभगवान् नवाच ॥ वास्त्रोप-
गगरहितं निर्मलं तस्य जायते ॥ विज्ञानं यस्य भगवन् समाधानकर्मभिः
प ॥ ५७॥ मनाद्यविद्याविद्ययोगांगेऽन्यमादिभिः ॥ योन्विज्ञात परक-
र्योस्याद्यायाभ्यसनं तथा ॥ ५८॥ ब्रह्मन्त्येमिताहारेमोनामं द्विष्ट्यनिग्रहः

०४८
॥१७॥

अहिंसाचोपवासश्चनानतीर्थेनिषेवणं॥५॥वैराग्यंपुत्रदारेपुरुषादा-
रविवर्जनं॥भक्तवारध्वंसेवासमामेवत्त्वर्गंयत॥६॥परदारपवस्थेषुवेमु
ख्यंसाक्षसवनं॥भस्त्रक्तवाभोजनादावेत्वित्तप्रसादनं॥७॥ज्ञानंप्रथ-
डमूर्खंजातंतेनजातातिवस्तदे॥यव्याध्यननिवर्तंतेनममृत्युविवर्जिताः॥
८॥पुरुषाकथितोहेतुगितिविज्ञानजन्मनि॥संसारहेतुमधुनाकथयामि
चतुर्पुरुष॥९॥ऋभारतमात्मकंकर्मचलामायावरांगताः॥मोगायतनमा
र्जयत्त्वकर्मप्रभावजं॥१०॥दृखंस्त्रवंचापुरुषःमृगंतेहेतुयंत्रिताः॥
संस्तनिःसात्तुवेष्टतस्यांकर्मवकारणं॥११॥मुक्तिज्ञानेत्विकेतस्यासंय-
वेरात्मनोभवेत्॥कर्मोत्तिवेयपुनःसेवजायतेनिरवग्रहा॥१२॥संसार-
देतुमृत्वंचकर्मज्ञानेनननरथति॥स्त्रीणेकर्मोणिसंसारहेतोमुक्तिरुलंतरा॥
१३॥कल्पतेस्तनिःकर्महेतुरुक्ताविनिश्चिताः॥करोतिकर्मचाविष्या
विवराःपुरुषस्वयं॥१४॥गुणाएवत्योविष्याममासव्यामदत्तयः॥तेरे

०४९॥ १७

वकुरतेकर्मदभंवायदिवाराम्भे ॥१४॥ तेष्विभिस्त्रिविदानिशाजायते क-
र्मकारणे ॥ मैवाविष्वाचमायाचकथ्यतेकोविदोचमेः ॥१५॥ सत्वागत्वमयी
निशारनमः कर्मसंकला पतमसोमोहिनीनामताभिर्निगजितः पुमान् ॥१६॥
संसरत्यवदाः कर्मकर्यतिजनिकारणे ॥ सत्वादिगुणसंयुक्तं सनोभूते पुरुषं च-
म्भा ॥१७॥ प्रवृत्तं पञ्चधाभिन्नं प्रसृतवहृधाकिवाः ॥ प्रवनः सत्वगुणोपेतं पूर्णि
वीलं यथाभवेत् ॥१८॥ वशकरोनिष्ट्रिवीं लननादिक्रियां नरः ॥ जायाच्य
अनिशाचां पालनं वानृणां तथा ॥१९॥ रजसिष्ठेष्वाणहिंसां मृगयावृभिमे
वेच्च पतमसिष्ठेतुइदयेष्वेदनं भेदनं तथा ॥२०॥ जाभिन्नारवदां कारपर-
म्भहरणादिकं ॥ सत्वस्त्रेष्वजलकोटीं जलपानं च तुर्मुख ॥२१॥ नदीतरणमि-
सादिकर्यतिविविगः पुमान् ॥ रजसिष्ठेजलदेष्वाभवगाहादिमन्नानं ॥
२२॥ सेतुवंशं समुद्रादो वाहुभ्यां वरणं यथा ॥ नमोगस्त्रेमनस्य षष्ठ्यजलतीर-
निमोननं ॥२३॥ कृपेवारवतनं रस्त्रेकर्यतिपुरुषः सदा ॥ भग्नोन्वेतासम-

॥४८
॥१६॥

तस्येचं इस्यां दिवर्णं ॥२४॥ पदुत्तमुण्डाभावं च रलहेमा दिवर्णं ॥ क
रोतिरजसि प्राप्ते खद्गहस्तमुत्तितः ॥२५॥ मृगान्हं तिवहामुष्टिदेश्वरा
वाडनं ॥ तमसि रुमनस्य ग्रोरकपुष्यादिष्वस्त्रहां ॥२६॥ खषनस्तेगुणेष्वते
शोभयानं च न तर्वनं ॥ गानं प्रजापनं कर्मकरोति रजस्तिते ॥२७॥ चिन्तेगजा
खरोदादितयो लंगमनादिकं ॥ तमोगुणस्तेमनसि प्राप्तादरोहणादिकं ॥
॥२८॥ सत्त्वेष्यो अनिवित्स्तेनिराभासं निराश्रयं ॥ गमनं राजसेचिन्तेदृष्टं जा
गृतियस्तुनः ॥२९॥ स्वाप्तेन दीप्तेन सर्वैमनस्तमसि संस्तिते ॥ सर्वदृष्टप्रस्ता
वं सरखदुःखनवृष्ट्यते ॥३०॥ एवं च हुवि चंकर्म पुमान्मायावराहदः ॥ करोति
चिगुणेयुक्तः कर्मभिस्तेपुमानयं ॥३१॥ संसारेष्वनिवो न नारां च प्रतिष-
थते ॥ यस्त्राप्त्वा दस्तु मुखः परमात्मासनातनः ॥३२॥ तदामायाविनिर्मुक्तो यो
ग्युक्तो नितं द्विषः ॥ विज्ञानेन परं ब्रह्ममात्रोत्सरखलस्तणे ॥३३॥ ब्रह्मा ॥ ए
मिर्गुणेकवंशो गोवियो गोवाभवेकदा ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पुरुषस्य गुणा

॥ राम ॥
१८

येतेन्योपिकमलासन ॥ मायायोगविद्योगाभ्यां भ्रवतिचनभवंतिच ॥ ४४
मायानपायिनीनिवंमयितिष्टतियाइवतो ॥ मायावदांगवाः सर्वं ज्ञमंत्यज्ञा
नमोहिताः ॥ ४५ ॥ ब्रह्माद्योपिकिमुतदेवाच्चाः कमलासन ॥ प्रसादादेवसा
मायामद्वीनाविनश्यति ॥ ४६ ॥ मायायोगेनवध्यंतेमुच्यंतेनांतरंनिये ॥
ब्रह्मा ॥ परिपूर्णस्यभगवन् प्रसादस्तवकिंच्छतः ॥ नविन्नकारणंतभवन्मेश्व
हियथात्थं ॥ ४७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अश्वाम्हकिसमाधिष्ठमयिषम्यकृ
समर्पितः ॥ कारणंयास्त्रदेनविचिनानान्यथाभवेत् ॥ ४८ ॥ सर्वं पांमोहन
माणानांकारणंत्रयमीरितं ॥ नविनासंसरंवन्यमायापरव्यगाननाः ॥ ४९
ममावताररुपाणिबुद्धासृष्टानिमन्मुखात् ॥ अधर्मस्योपरांत्यर्थं धर्मका
मप्रवृत्तये ॥ ५० ॥ वहूनिवोच्युयोगानित्रयंतभसमाचरेत् ॥ सर्वाकारविनि
मुक्तं रूपं यत्सरमात्मनः ॥ ५१ ॥ दुर्विज्ञानंतदेतेषां अश्वादीनामगोचरं ॥ मु
क्तिकारणमित्युक्तं ब्रह्मन् भूयः किमिष्यते ॥ ५२ ॥ ब्रह्मा ॥ अन्वेतनंत्येतनंत

"पद्म०
॥१९॥

रुपं सृष्टं समीक्ष्यते ॥ किमेकयोनि सासृष्टियोनि भ्रेदः किमेदयोः ॥ ४४ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ अभिज्ञमेकमव्यक्तं रुपं वत्यरमात्मनः ॥ अविभक्तं विभक्तं च
दृश्यमपि रिवा हिते ॥ ४५ ॥ गव्यक्तं व्यक्तिमापनं कदाचित्पुरुषेऽद्या ॥ महत्
जानः स्वतो व्यक्तादहं कारस्त्वतो जनिः ॥ ४६ ॥ तत्त्वात्राप्यनंकं जानं भद्रं कारात्म
नस्त्वनः ॥ दर्शियाणि द्वयों कंच समजायत प्रभज ॥ ४७ ॥ महाभूतं पृथिव्यादि पञ्च
कं नदनं नरं ॥ अन्तेतत्त्वात्मेतत्त्वात्मस्त्रिरेव मुदाहृता ॥ ४८ ॥ विभिरेव गुणेऽते रु
त्त्वाधममध्यमाः ॥ जायं ते कारणवद्यातां ब्रह्मीविक्रमादहं ॥ ४९ ॥ प्रावेषु तेषु
भूयिष्ठं सत्वं श्रेयां श्रवुमुख्य ॥ भूयिष्ठगजसो मध्योजगन्यस्त्वमसाधिकः ॥ ५० ॥
तत्त्वसत्त्वादिकेभावैर्त्वेनाममनोषणी ॥ भ्रोगोवाप्यपवगोवापलं तेषां यने
स्थिते ॥ ५१ ॥ रजसाधिकभावेन यजं नेयेद्विनातयः ॥ नेषां विविष्टपेवामः
पुनराश्चिलस्थाणः ॥ ५२ ॥ संसृतिश्वर्येन स्ययजं नेयेन मोधिकः ॥ नेषां भु
वस्त्वलेवासः स्येभूत्वोकसंसृतिः ॥ ५३ ॥ यस्त्वं पियाचादियजननं नमसा

"राम ॥
॥१९॥

षिक्षेः॥५४॥पितानरकेषोरेजन्मत्याजंगमादिषु॥५५॥गतानिवर्तेय
ज्ञधर्मपरायणाः॥ज्ञापिननिवर्तेयममाराधनेस्तिताः॥५५॥माब्रह्मस
र्हनालोकान्नायन्तेर्वागवस्तिताः॥मद्भाकवासिनोभृःसंसरेनिनकुचचिन्
५५॥नस्माइजस्यमांब्रह्मनस्त्वभावस्तितःसदा॥सत्तारिगुणयुक्तानांमाहा
रस्त्रिविधस्तिताः॥५६॥स्त्रिघात्यमधुराहस्यास्त्रिएतःप्रथमेगुणे॥कदामू
लवण्यायामध्यमेतिष्ठतप्रियाः॥५६॥रसहीनंयानयामंपूतिगंधंचिरोष
तं॥५७॥एतिष्ठेतिननंजगन्यगुणवर्तिनः॥५७॥सत्तालुखमयीनिदारजसा
रमेसंकुला॥निदादिवानिरोनित्यनमोयस्याधिकोगुणः॥५८॥सस्त्रस्यो
धंगमनंस्त्रिनिर्मध्येरजोधिके॥ज्ञतोगनिस्तामसानांविविधानांत्रिधाग-
निः॥५९॥तत्रसन्वनिर्मलतान्प्रकाराकमनाचृतं॥सत्यत्तानंतपेयोनं श-
निःशोच्चरामस्तमा॥५९॥रत्यादयःसत्त्वनिष्ठेगुणाःकल्याणकारणाः॥म
हंकारस्तथादर्पःकोषोदंभरतीदत्तः॥६०॥गुणास्त्रोगुणस्त्रेतेतामस्त

॥३०॥
॥३१॥

जुक्ष्यते ॥ परन्यं परनिंदाचनिद्रालस्यं नृगं सता ॥ ४५ ॥ इत्याद्यस्तमोधीना
युणामोक्ताचतुर्मुख ॥ प्रलीनयोरितिलयोर्गुणयोश्चनघनयोः ॥ सबेप्रचृष्टे
विज्ञानमुखं गायतेष्विकं ॥ तेनप्राप्नेति परमं स्थानं परमद्वलं भं ॥ ४६ ॥ यत्
प्राप्तननिवर्त्तेसंसारेदुःखसंभवे ॥ देहं खनं तस्तत्त्वालोकान्याति सनावना
त् ॥ ४७ ॥ रजस्य प्रलीनस्य जन्म मात्रं महाकुले ॥ प्रजयेत मसित्वस्य पुरुष-
स्य चतुर्मुख ॥ ४८ ॥ मृदयोरनिपुनन्मस्यानिरुद्धासु पुनः पुनः ॥ त्वनतो तस्मृति
यै पुरुदेहं वं धमात्मनः ॥ ४९ ॥ भावे पुनं नमन्वेति पुरुषो भावनावशान् ॥ पुन्मा
मेवं वस्त्रभिचागतयः समुद्दाहताः ॥ ५० ॥ इति पंचग्रन्थमहोपनिषदिपाप्रवं-
त्रेज्ञानपादेगतिविरोपकथनं नामसम्प्रोक्ष्यतः ॥ ५१ ॥ ब्रह्मा ॥ विज्ञानोपाय
रूपेण नपश्यतीय कोर्तिता ॥ भगवंस्तत्त्वमः कोहक्त्विं वातत्त्वात्त्वतोमम ॥ श्री
भगवान् ॥ बाहुरः काय गतेन तपस्त्रिविष्वं गमम् ॥ ५२ ॥ देवहिनगुरुस्त्राजपृ-
त्त्वनं रोचमानं वं ॥ भहिं सनं ब्रह्मचर्यं तपः रारीरसीरितं ॥ अनुग्रहपरं वाक्यं

॥४८॥
२०

सत्यं भूतोपकारणं ॥३॥ स्वाध्यायाम्यासनं चेतिवाचिकं कथितं तपः ॥ संवोषं
सततं ब्रह्मचिंतयात्मविनिग्रहः ॥४॥ आवद्यशिः सोमवाक्यं तपोमानसमो
रितं ॥ अधदाने द्वयसम्यक् गफलां कांस्त्रिभिर्निरैः ॥५॥ सालिकं तत्त्वं पोष्टेयं
वस्त्रिविज्ञानकारकं ॥ सल्कारमानपूजादिमिथ्यं यजसंनपः ॥६॥ तामसंनु
तपस्त्रियसंगोत्साहनादिकं ॥ कर्मनहि विष्णवे विज्ञानोत्स्त्रिकारणं ॥
॥७॥ ब्रह्मा ॥ कृतप्रभूतिर्गतां तेषां नाशः कर्ममतः ॥ किञ्चित्कालमेतेषां ति
तिर्मेभगवन्वद् ॥८॥ श्रीभगवान् ॥ मापन्नाप्रदत्तिर्व्यक्तिसूत्रमवैच्यगच्छं ॥
तत्रेव लोयते सर्वं ब्राह्मणायुषित्वस्तुतिः ॥९॥ कालो युगसहस्रार्थादिवारा
त्रमतावनो ॥ ब्रह्मणस्तेन मानेन रात्रमायुष्मवस्त्रयः ॥१०॥ भवं विमनवस्त्र
स्यदिने तत्र च तु दैय ॥ एकोनसप्ततिः कालामनोरेकस्य कीर्तिः ॥११॥ अर-
स्मिन्नेस्तनवौ चीने लयं गते ॥ प्रबद्धामहदार्थो यं च तु राननकीर्तिः ॥१२॥
अवांतराम्यप्रज्ञादिनमथोजनाः ॥ जवांति वानुभिस्तेस्तेमहांश्च प्र

॥४८०
॥२१॥

वयं पुनः ॥ १३ ॥ चक्रवर्यवः कालोनविगमेस्तिकर्हितिन् ॥ ब्रह्मा ॥ किं
रूपाप्रस्तुतिर्देव मूले कथमि हं जगत् ॥ ब्रह्मिष्वं मद्योपेण भगवन्मृतभाव-
न ॥ १४ ॥ मन्यूनाविकरूपाणां मलादीनां च नुमुखे ॥ गुणानां संभृतियां सा-
प्रस्तुतिः सद्गुरुच्यते ॥ १५ ॥ अचेतनासाविश्वस्य योनिरच्याहृतिस्वयं ॥ नि-
त्यासूतेन गत्वं नियोगात्परमात्मनः ॥ १६ ॥ भविभन्त्वा विभन्त्वाच्च द्विष-
षिं विश्विता ॥ संकषेषणार्थ्यो भगवन्मृत्यावेषता प्रवाः ॥ १७ ॥ रुद्रसंहर-
तिस्वेतं ब्रह्मणो दिवसक्षये ॥ दिवसादोजगत्वं पुनरेवामृतञ्जनाः ॥ १८ ॥
लोककर्त्तास्वयं ब्रह्माय धापूर्वयं याक्रमं ॥ इत्येवं सर्वं संहारेऽमयासम्यगुर्वे-
रितो ॥ १९ ॥ एतद्वयं महत् गुणवल्किं दधद्वल्किमानुयात् ॥ मानो तिकीह कृ-
षायुन्यं पुन्नानस्य स्तमेधसः ॥ २० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अणिमामहिमाऽ-
चापि यावदेवास्य काम्यते ॥ तावंतमि श्रमान्नो तिलचिमाधरिमापि वान-
म् ॥ दृष्ट्यमाणमवान्नो तिलचिमां तेन पूरुषः ॥ देवां विद्वमयेष सणमा-

॥४८१
॥२१॥

त्रेणगच्छति॥२३॥यथामाल्मलितूलस्यतथादेहस्यलाघवं॥गरिमांनेनदे
हस्यपर्वतस्येवनोश्चतिः॥२४॥माहारंभुविवारेषुयथाकामंप्रवर्तते॥संक
ल्येनेवभूतानिप्रसंतिकमलासन॥२५॥परकायप्रवेशांचयथष्टुप्रतिपद्ध-
ते॥एभिरष्टुभिरेवेतेविहरंतियथेभितं॥२६॥यदिमांविस्मरेयुक्तेस्तर्वनि
श्चविमोहिताः॥सद्गुक्तिस्मरणादेवप्रतिस्वोतोवहाजनाः॥२७॥जायनेपुन-
रुल्लष्टवंयोपुमहवांसवां॥पुनर्युगेयुमांमेवयदितेस्तिकाम्यया॥२८॥मु-
च्चंनेमव्यमादेननन्मनोमाहिगाहितात्॥भेदेनवाष्पमेदेनमिश्रेणचतु-
मुख॥२९॥त्रिदेवमुक्तिरदिवाभेदेकंकर्यलस्णा॥मुक्तिर्यथेहलोकेषुप
रित्यांपर्यचराः॥३०॥देवस्यतद्देवेनेवेंकुरेपरमामनः॥लोकतस्यस-
मीपर्यामुक्तामानःसमाहिताः॥३१॥वसंतिकिंकराःसंतस्त्र्यमादपरास-
दा॥भेदेतमुक्तिरस्यानमेकंस्यात्परजीवयोः॥३२॥आसनेआवनान्वेक्ष्ये
सोहमित्येवमात्मिका॥समीहितेवसर्वेषांफलानामुक्तमोक्तमं॥३३॥य

॥४८०
॥२३॥

स्येवमेकतावक्तिनीवासपरमात्मनोः॥सिद्धांतेमिश्ररूपेतुभेदस्त्वित्वा च
नादिभिः॥३४॥तोषयित्वापरं देवं न तोयुक्तः समाहितः॥विज्ञाने कताने
न परमात्मनिविन्दने॥३५॥एव यं प्राप्नोति सामुक्तिरुक्तासायुज्यलक्षणा॥
एव उवर्युमणिमाद्यष्टगुणावास्त्रिः मदुर्लंभा॥३६॥मुक्तिर्वापरमानं द प्रा-
प्तिरूपाय दीप्तिं॥पुंसां तदुभयं मुक्तिः प्रसूते परमात्मनि॥३७॥ब्रह्मा॥-
वहूनितत्वान्युक्तानिरास्त्रेवहुभिरुच्यते॥तेषु तत्वेषु सर्वेषु वाहनाविहि-
ताक्रमात्॥३८॥समाधिरेकतानेव सोयिविज्ञानमुक्तमं॥प्रसूते येन तत्त्व-
ब्रह्मतत्त्वेष्यः परमं मते॥३९॥प्राप्नुवांतिनयः सर्वं तत्वानिकथयस्वमे॥ श्री
भगवानुवाच॥चत्वारिंशदद्योक्तं च तत्वानिपरमात्मनः॥रूपाण्यवचनुर्वं-
क्षमं सेषात्कथयात्यहं॥४०॥भ्रावनातेषु विकृंतासिद्धयोकल्पते परा॥-
वक्तव्यानितत्वानिहेतुत्वान्यवधारय॥४१॥भव्यक्तं वृश्चिरत्वक्तव्यः प
रमहंडतिः॥तन्मात्रापंचकादेकदशनोक्तान्यनुक्रमात्॥४२॥एषिया-
॥४८॥

दोनिभूतानि पञ्चेव कमलासन ॥ मायाकालकलागाविद्यानियनः कमा-
त् ॥ ४४॥ अनंदस्मै वमहानंदो महाविद्यासमीरिता ॥ स्वेतज्ञश्वरिवेव सापुरुष
स्वदनं तरं ॥ ४५॥ मत्यान्युतो तथानंदो विष्णुः सर्वविनिर्वितः ॥ विरिन्चपुरुषम्
दोषरमेष्टो समीरितः ॥ ४६॥ नाम्नानिरुप्रभु नमं कर्षणमाहुयः ॥ वाक्त्वा
वश्वमत्तारिद्वाचेव च नुसृत्वा ॥ ४७॥ नवः श्रोतमिदं सर्वं यत्रोत्तमं च रात्मरं ॥ न
स्वमपन्नो रुपाणिनेषां नामानिक्षमः ॥ ४८॥ न एते सर्वाण्यरोधाणि वक्तुं वाचा
मपीडनरः ॥ दिगेषाक्षितानुभ्यं तत्त्वानां नामपूर्वनिः ॥ ४९॥ मंज्ञाविकल्पेतत्ता
गिभावयं तसमादिभिः ॥ युञ्जानायोगिनः शशवत्साप्तु वंतिपरं पदं ॥ ५०॥ इति
शोपन्चयत्वेष्टोषनिष्ठिपदिपायेतं त्रज्ञानपादेन पोविद्याषकर्षनं नाममहृषो-
स्तायः ॥ ब्रह्मा ॥ अज्ञानसागरं तीतीविद्यापारमुपेयिवान् ॥ उच्चतां सां प्रतं स-
स्यं भुवनानिन्चनुर्देश ॥ ५१॥ रूपतोमानतश्चापि निजानं परमेऽवर ॥ श्रीभग-
वानुवाच ॥ यत्र प्रविष्ट नं यत्र मानं रूपं च याहरां ॥ भुवनानां नदरिव लं च तु मु

मुखेरत्नैः॥४॥ वक्तुं निरवदोषेण कश्मेन प्रपञ्चतः॥ बोधुं चानि विलं शन्कः
को वाचारयितुं समः॥ शान द्वीपि समासेन सर्वं वोधयेयथा॥ त्वं तु रस्वा भ
वं तीभूः पंचागतो दियोजनेः॥ ५॥ विस्तीणौ सर्वं तोदिष्ठ घनं वेको दियोजनं॥
हापानि सप्तसंख्यता वंतस्तोयरागायः॥ ६॥ अंगुलीयकवल्सर्वे भूमे कपरि कि-
ष्टिनाः॥ द्वीपानां नाम भिस्तानकच्यमानं कमं गणु॥ ७॥ अंबूषुकुडाक्रोचरा
कद्वीपं तथा परं॥ राल्मल्लो पुष्करं नाम सप्तमं च तु यनन्॥ ८॥ मानुष्वासमु-
द्धांश्च कच्यथा मियथातयं॥ लवणे भूरसो पश्चान्मेरेष्व इनं तरं॥ ९॥ सर्विद्दृह-
पयस्वनं ततः रक्षोदकं परं॥ भूमागेमध्यमेनं भूद्वापमानं च कच्यते॥ १०॥ ज
सयोननपि स्तारं सर्वं तस्तु इनं तरं॥ विस्तारं चारिचित्तारं ताहुद्वीपमनं तरं॥
११॥ उत्तरेन रमेकं कं दिगुणायामविस्तयः॥ द्वीपानि पृथ्वे मुद्दाम्परितिथा
त्वं तु युरुवे॥ १२॥ द्वीपं गंभूसमाख्यानं विभवेन वचायुनः॥ मागेतु मध्यमेन कर-
क्रायो लभ्संमनः॥ १३॥ योननानां स्तिते रेतमग्नः चोहरा संख्या॥ महस्ताणं

॥४॥
॥५॥

गराम॥
॥६॥

योजनानांशिष्ठेभागः प्रकाराते ॥१३॥ शितेष्वैमरोद्वसर्वेनोमृत्युं विस्त-
रः ॥ द्वाप्रिंशत्रूपहवाणां योजनानामयं पुनः ॥ १४॥ कर्णिं कानवं अप्यनुभवे
सम्यग्नस्तितः ॥ इत्येतत्सहस्रेण रातयोजनविस्तते ॥ १५॥ तस्मापारि-
णाहेत्यतस्य पार्श्वमहीधराः ॥ वस्त्रामिन्चानुपूर्वेण यथा वद्वद्वद्वय ॥ १६॥
हिमवानहेमकृत्यनिषेषम्भास्य दक्षिणे ॥ एतेव पांचलामोक्ताम्भयः कमल
संभव ॥ १७॥ वर्षभारतमार्यानं प्रथमं तदनंतरं ॥ नाम्नाकिं पुरुषं तस्य हरिव
षेमनंतरं ॥ १८॥ ऊन्नमेमेष्वैलस्यक्षमाहैषं शुभ्रघराः ॥ नीबुद्धेनाहयः रंगी
नाम्नावर्षेत्यं पुनः ॥ १९॥ आरम्यं हिरण्मयं वर्षमुनयकुरवस्त्रया ॥ ऊन्नानिषेष-
वपांशिप्रत्यकं परिमाणनः ॥ २०॥ योजनानां सहस्राणिनवनर्षं तुमस्यमं ॥ इ-
त्यादृतेसमार्यातंतमस्येष्वैर्दीरितः ॥ २१॥ मंरो श्रुतिरात्रविस्तीर्णयो
जनानिषेष ॥ त्राणित्वेव सहस्राणिच्चलागस्त्रवपर्वताः ॥ २२॥ विष्कं मरुषेगचि-
त्वायोजनायुनमुश्चितः ॥ मंरोद्विरिष्टपूर्वस्यांयाम्यायां गच्छादनः ॥ २३॥ अ-

॥४८०
॥२५॥

तीन्यांविषुलोनाम्लाकोंवेरीमधितिष्ठति ॥ दिशास्त्रपांसम्भवारेवस्ताः केनुव-
दुभवाः ॥ २४॥ कहंवभूकहोनंवृष्टिप्रज्ञोविष्टीवटः ॥ रातानिहयन्तेकंचनेषां
प्रसेकमायतिः ॥ २५॥ जंभातयासमारब्यास्यहीपस्यकमलासन ॥ फलानिगज
मानानिपतितानिदिलातले ॥ २६॥ इतीर्थंतेयत्तातेषांरम्भवाहामरित्यराः ॥ जं
वृनदीनिकथितातन्तयेविर्विनायिनः ॥ २७॥ पीतारसंजरामृत्युवर्जीपत्रिव
गिवा ॥ नस्वेदोनन्तरोर्गंध्यनेदिष्याणामपित्तयः ॥ २८॥ मनंविनेषांतीर्थंप्रिमद्
स्तद्वरंनिता ॥ जावृनदारब्याः कल्पनेसोवणोकल्पसंपदः ॥ २९॥ भद्राखंवष्टेमा
रब्यातंमेरोभान्यांचनुमुख ॥ पश्चिमंकेनुमालारब्यमेनयोवर्षयोपुनः ॥ ३०॥ अ-
ज्ञातनंसमारब्यातंमध्यमंतस्युरोदितं ॥ वनंचेवरयंपूर्वंदस्तिणंगंधयादनं ॥ ३१
वेन्नानंपश्चिमंमेरोवर्षननंदनमुन्नमं ॥ भरुणोदंसरःपूर्णंमहाभद्रेनतःपरं ॥
३२॥ यंदखोदंभनीचीनंदोनीनंचमानसं ॥ देवोपभ्रोगयोग्यानिसरांसिकथि-
तानिते ॥ ३३॥ इतातम्भमुकुंदम्भकुररीमाल्यवानय ॥ वेकंकनामापन्यंते पृ-

॥४८१॥
॥२६॥

वैत्यांकेसराचलाः॥३४॥ त्रिकूटोगिरसम्भोषोपचगःकुन्तलाहयः॥ निषशेरु
सिणास्तस्थनावनाकेसराचलाः॥३५॥ दिग्बिवासोदवेषुर्यंकपिलांधमाद-
नः॥ जाह्नवः पश्चिमात्रसनकेसरापंचभूधराः॥३६॥ इति खकूटः समाख्यानः समा-
ख्यानस्तवर्षेभः॥ हंसः समाख्यानागस्तथाकालांजनप्रभः॥३७॥ पद्मोच्चांके-
सरापंचविंशतिः केसराचलाः॥ योजनानां सहखाणां द्विंशत्नानसंमिते॥३८
विलायोदृष्टिरोलस्यमेयभोगेष्ठमध्यमे॥ चतुर्भिं द्वाभिश्चेव सहवेनिमि-
तापुरी॥३९॥ योजनैसंमिताचानुकर्णिकेवाचलांभुजे॥ विद्धिस्तदिस्तचाशा-
सुपरितो ब्रह्मणः पुरी॥४०॥ इद्वादिलोकपालानां पुरः पूर्वोदिषु शिताः॥ वि-
स्तारायाममानेन रात्रेयोजनसंमिता॥४१॥ पुरीभवनिमाचोनीनाम्नाचेवाम-
रावनी॥ सहस्रगोपुरहारप्राकारपरिचानुला॥४२॥ तेजोवनीपुरान्नेवीया-
म्यांसंयमनीपुरी॥ रसोवनोरात्रस्तीतुरुद्धसवत्यधवाकणी॥४३॥ वायोगं चव-
नीरख्यातारख्यानामोम्यामहोहया॥ यत्राम्बिनीभवस्योक्तकेसराचलभूमिपु

॥४८॥
॥२५॥

४६॥ भगवन्मर्तिभेदानां पुरः संविष्टरक्षताः ॥ भिवेंद्रुमिंडलंगंगाभगवत्साह
जन्मशृङ् ॥ ४७॥ दिवः पतंतिप्रत्यारामभ्यासंब्रह्मणः पुराः ॥ चतुर्दिश्मवंतीमा
चतुर्धार्मविस्थये ॥ ४८॥ सीताचालकनं सन्तस्त्वस्त्वर्मद्यासह ॥ चतुर्वोजा
मभेदाश्वदिग्मेदाश्वचतुर्मुख ॥ ४९॥ सीतांतरिक्षगापूर्वैर्येलानिक्रम्यनिम्न
गा ॥ यानिपूर्वैषवर्षैषभद्रसेन्तसागर ॥ ५०॥ प्रविद्धामुरितां मुख्याद्द्विष्णो
नवथास्य ॥ भारतं वर्षैमध्येतिसेलासप्तमुखान्ततः ॥ ५१॥ प्रविशाक्कनंदा
भोनिष्ठिंचैलोक्यपावनी ॥ कन्तकः पश्चिमाद्येलालेनुसालाहृवं पुनः ॥ ५२॥
मनीसवर्षैमंभोषिमेतियोषिष्यथापतिं ॥ भद्रागिरोउद्दीनानांदेशानुनरनः
कुरुत ॥ ५३॥ मनीसवारिष्ठियानिनिमगामरितांपतिं ॥ मानीलनिष्पचाया
मोमाल्पवान्गं च मादनः ॥ ५४॥ सधेनयोमेरुदोलः कणिकापंकजेयथा ॥ भा-
रतं केनुसालं च भद्राश्वं कुरवस्तथा ॥ ५५॥ पत्राणिलोकपश्चस्यमर्यादारोलतो
वहिः ॥ देवकूटश्वनिष्पद्वद्विष्णोन्तरमायतो ॥ ५६॥ मर्यादापर्वतोज्ञयोके

॥४८॥
॥२५॥

लासोगं च मादनः ॥ मर्योति योजना यामो पूर्वां परम होदधिं ॥ ५५ ॥ सहस्रां तोपा
रियात्रम् निषधो वधि भून् लो ॥ मेरो पश्चिम भूभागे यथा पूर्वां न थास्ति लो ॥ ५
पूर्वां तरघरा श्रीनो पर्वतो मेरु भूभृतः ॥ उन्नरेण स्ति नो प्राय पूर्वां परम होदधिं ॥
५६ ॥ यवं ताना मवस्त्रान मानं यान्य प्रपंच ने ॥ रोलाना मंतरो द्वोण्यः से अंते सि
भ्वारणे ॥ ५७ ॥ मन्ये अपुण्य रुद्रकादेत्य शन वकिं न रे ॥ जो मास्ये नाहु वास्त
गोदुलं ग्रापाप कर्म भिः ॥ ५८ ॥ ज्ञानमूर्ति हययो चोभद्वये न यनि खये ॥ वर्षे पु-
मूर्तयो विष्णो मया द्वापर्वते पुन्च ॥ ५९ ॥ वसं विलोकर सायेना नारूप विशेषिता
या निर्भिं पुरुषा दीनि वर्षाण्य नानि पमन ॥ ६० ॥ निरातं काप्रजाता स्वन रोको
न भयं न था ॥ नोदन्यान बुभु शान्तं नदेषो नायुषः स्त्रयः ॥ ६१ ॥ वसं विनेषां वहस्ता
णि वर्षाणि द्वोच विंशतिः ॥ भायुर्नंते पुद्रो पुभाम मंभान वर्षति ॥ ६२ ॥ देवो
न चर्द भेदो म्लिन कालो युक भेदवान् ॥ वसहुत बुगः कालो वर्षते च नुरानन ॥
॥ ६३ ॥ घर्षम् तु आस कलो ध्वान मेरान्वं हरे ॥ पर्वताम् रितम्बा पित भव

॥४८०
॥२५॥

त्रपुराणित्वा ॥ ४५ ॥ यामाश्रमं निवहवस्वधर्मनिरताः सदा ॥ ब्राह्मणाभूमिपृ
श्चापि प्रजापालनवल्यगः ॥ ४६ ॥ स्वेस्वेकर्मण्यभिरिताश्चातुर्वेण्यमवस्थितं ॥
चातुर्ग्रन्थ्यमये वंयथोक्तमवनिष्टते ॥ ४७ ॥ अर्तवश्चापि च गच्छ महोपनिषद्वि-
षामनं त्रेज्ञानपादेऽग्नं वृद्धीपादिप्रमाणवण्णं नामनवमोच्यातः ॥ ४८ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ मादाश्चिणावाचं भोवेरादेऽचालाहिमालयात् ॥ देशो यं भार-
तं वर्षं भूरेषाकर्मणानुणां ॥ ४९ ॥ योजनानिमहव्याणिविस्तारेन वक्तव्यते ॥ अ-
ग्नं पवर्गं फलदं कर्मकार्यं नुगामिह ॥ शास्त्रोमहेऽमलयः इति सानुस्त्रिना-
मवान् ॥ विष्यश्च पारिष्यात्रश्च स्वेनेकुलपवर्तताः ॥ ५० ॥ अर्हेव क्रियमाणस्य कर्म-
णो न ग्रन्थं फलं ॥ वर्षं व्यन्ते युसं वर्षं युक्ते वनं भूं जने फलं ॥ ५१ ॥ अर्हेव चानुराश्रम्य-
न्यातुर्वेण्यवस्थितिः ॥ इत्यादियुगभेदानां च तुणीमिदमं भवः ॥ ५२ ॥ आदानं य-
ज्ञं तपोमत्याः परलोकफलार्थिनः ॥ अर्हकुर्वन्ति यज्ञं यज्ञं ते पुरुषोन्मं ॥ ५३ ॥
श्रेष्ठं तद्वारने वर्षं सर्वं वर्षं पुरुषं भवं ॥ फलार्थिनः कामयं ते कर्म श्रुननि व-

परम ॥
॥२५॥

या:॥३॥ सहस्राणि तथैवामि दिव्यानि पुरुषः परः ॥ मास्ते चामानि न च अ
पुण्यासंति सहस्रा: ॥ दोग्रामापुरः पञ्चवानि भवंति च परं दानं ॥ दीपे पु-
पट् सहस्रे पुसं निवर्णीणि समवै ॥ ४॥ प्रत्येकं सप्तनं ब्रह्मन् भवंति कुलपवेता:
वर्णानामाश्रमाणां च भेदास्त्रब्यवस्थिताः ॥ ५॥ भंति मे पुष्करदीपे मानसो
चरभूधरः ॥ मध्यवलयवद्धाति न स्यायायो भिर्धीयते ॥ ६॥ योजनानां स-
हस्राणि पंचाशतस मुन्जति ॥ नावदेवास्य विस्तारे दीपं तद्विभजनं तत्त्व ॥ ७॥
स्त्रितः योलवये ब्रह्मद्वयं परिमद्वले ॥ योलसांतमानसम्यवहिम्बद्वरोडु-
भे ॥ ८॥ तन्मूर्धिलोकपालानां भिंद्रादीनायथा पुरं ॥ पुरः संति पुरं तासां नामा
न्यपियथा पुरं ॥ ९॥ इवानामपि चाव्येषां तत्र संति पृथक् पुरः ॥ भसंस्याना
ब्रह्मणश्च पुरं भवति पुष्करे ॥ १०॥ स्वादूस्य योद्वके पृष्ठां वारिधिः पुष्करा-
दहिः ॥ तेन तद्विष्टि तं द्वायं यथान्यासर्णवान्तरे ॥ ११॥ स्वादूकादहिभूमि
सर्वांचेव हिरण्मयी ॥ तपनीयमयो ब्रह्मन् लोकान्लोकान्लोकावहिः ॥ १२॥